

Maria PAȘCALĂU
(Cercetător independent)

Biografii întrerupte. Voci ale supraviețuitoarelor Holocaustului în România

Abstract: (Interrupted biographies. Voices of Women surviving the Holocaust in Romania) Until two decades ago, when the *Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania* was published, the memorial recovery of the process by which the Jewish communities in the Romanian space were destroyed during World War II was extremely problematic because it was subject to attempts to distort, deny and minimize it. After Romania recognized, at least at the official level, the direct participation in the Holocaust, studies on this topic developed especially in the area of historical and socio-political research. In the literary area, except for a few initiatives coming from academia, this approach has been largely ignored. The analysis of the Holocaust literature in Romania from the perspective of gender studies, more specifically, from the perspective of women's studies has raised even less interest. Through the lens of Holocaust studies and gender studies, this paper analyzes, fragments of biography contained in the memoirs and diaries of authors who survived deportations either in Nazi camps or in Transnistria (Gisella Perl, Olga Lengyel, Ana Novac, Ágnes Rózsa, Sonia Palty, Edith Kertzman). The analysis of these texts, which are almost dismissed by researchers, aims not only to make the voices of the surviving authors heard but also to contribute, through their accounts, in which they insist on the policies and persecutions in the camps targeting Jewish women, to the contextualized and nuanced recovery of the memory of the Holocaust in Romania.

Keywords: *gender studies, Holocaust in Romania, Holocaust memory, Holocaust studies, surviving author.*

Rezumat: Până acum două decenii, când a fost publicat *Raportul final al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România*, recuperarea memorială a procesului prin care comunitățile evreiești din spațiul românesc au fost distruse în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost una extrem de problematică, fiind supusă unor tentative de distorsionare, de negare și de minimalizare. După ce România a recunoscut, cel puțin la nivel de discurs oficial, participarea directă la Holocaust, studiile pe această temă s-au dezvoltat mai ales în aria de cercetare istorică și socio-politică. În zona literară, cu excepția câtorva inițiative venind dinspre mediul academic, acest demers a fost în mare măsură ignorat. Și mai puțin interes a suscitat analiza literaturii Holocaustului în România din perspectiva studiilor de gen, mai exact, din perspectiva studiilor despre femei. Lucrarea de față analizează, prin prisma studiilor despre Holocaust și a studiilor de gen, fragmente de biografie cuprinse în memoriile și jurnalele unor autoare care au supraviețuit deportărilor fie în lagărele naziste, fie în cele din Transnistria (Gisella Perl, Olga Lengyel, Ana Novac, Ágnes Rózsa, Sonia Palty, Edith Kertzman). Analiza acestor texte aflate foarte puțin în atenția cercetătorilor urmărește nu numai să facă auzite vocile autoarelor supraviețuitoare, ci și să contribuie, prin intermediul relatărilor lor în care acestea insistă asupra politicilor și persecuțiilor din lagăre având ca țintă specifică femeile de identitate evreiască, la recuperarea contextualizată și cât mai nuanțată a memoriei Holocaustului în România.

Cuvinte-cheie: *autoare supraviețuitoare, Holocaustul în România, memoria Holocaustului, studii de gen, studii despre Holocaust.*

Introducere

Articolul de față are în vedere o serie de texte cu caracter memorialistic reprezentând importante surse de documentare a Holocaustului în România, texte redactate de șase autoare (Gisella Perl, Olga Lengyel, Ana Novac, Ágnes Rózsa, Sonia Palty, Edith Kertzman) care depun mărturie, după caz, despre experiența deportării în lagărele naziste sau în Transnistria.

Cu unele excepții reprezentate de contribuția constantă și notabilă a unor autori precum Arleen Ionescu, Dana Mihăilescu și Dumitru Tucan, în România, literatura despre Holocaust nu a beneficiat de un interes extins nici în zona cercetărilor literare, nici în cea a studiilor culturale. Analiza acestor texte din perspectiva studiilor de gen a fost și mai rar luată în considerare. În cadrul mai larg al studiilor despre Holocaust, această abordare a fost privită cu reticență, chiar cu ostilitate de către unii cercetători care au pus sub semnul întrebării caracterul moral al acestui demers, văzută ca o încercare de a pune în competiție experiența traumatică a celor două grupuri de gen, o tentativă de a ierarhiza suferința privilegiind una dintre părți, după cum susține Lawrence Langer:

„Durerea pierderii și ușurarea supraviețuirii rămân împletite în memoria celor suficient de norocoși să fi supraviețuit atrocităților. Toate eforturile de a găsi o normă prin care poate fi stabilită o ierarhie în acel întuneric, fie că se bazează pe gen sau voință, spirit sau speranță, reflectă doar propria noastră nevoie de a planta o sămânță care să susțină viața în solul sterp care ascunde rămășițele a două treimi din evreimea europeană. Cu cât abandonăm mai devreme această perspectivă, cu atât mai repede vom învăța să ne confruntăm cu un astfel de haos fără să ne ferim ochii.”¹ (1998, 362).

Cercetătoare precum Joan Ringelheim, Esther Katz, Carol Rittner, Dalia Ofer, Lenore Weitzman, Zoë Waxman, Esther Fuchs ș.a. au insistat totuși asupra acestui tip de demers. Este indiscutabil că suferința și pierderile au afectat în aceeași măsură femeile și bărbații, din această privință neputând fi luate în considerare criterii de diferențiere, însă, „în timpul Holocaustului, experiențele multor femei au fost determinate de genul lor”, după cum subliniază Dalia Ofer și Lenore J. Weitzman (2009), de implicațiile care au derivat din conceptul de gen definit ca un construct cultural, social, politic și ideologic.

Studierea Holocaustului prin prisma studiilor de gen, respectiv a studiilor despre femei, arată Sara R. Horowitz, urmărește să dezvolte două orientări în cercetare: „recuperarea experienței femeilor și remodelarea sau nuanțarea memoriei Holocaustului” (2000, 176). Această abordare are așadar rolul de a face auzite vocile femeilor care au supraviețuit genocidului nazist, situând (după cum explică aceeași autoare) „victimele evreiești ale atrocității naziste în contextele lor multiple” (2000, 181) și, astfel, de a recompune memoria Holocaustului.

¹ Toate traducerile din sursele bibliografice în limbi străine sunt făcute de mine [M. P.].

Studiul de față se situează în continuarea acestei direcții de cercetare, în sensul că are în vedere atât experiențele cu impact traumatic asupra femeilor, la care se referă Joan Ringelheim: „victimizare sexuală, sarcină, avort, naștere, uciderea nou-născuților în lagăre pentru salvarea mamelor, îngrijirea copiilor și multe decizii privind separarea de copii” (1998, 350), cât și imaginile și subiectele cu caracter recurent în scrierile lor, acele aspecte care le preocupă pe autoare din perspectiva statutului lor determinat de gen: rol în familie și societate, ocupații, studii, tipuri de persecuții și tratamente în ghetouri și lagăre, reacții și modalități de adaptare etc. Mai mult, ținând cont de faptul că procesul de discriminare, deportare și exterminare a evreilor s-a desfășurat în Transilvania de Nord, respectiv în Vechiul Regat, Transilvania de Sud, Bucovina de Nord și Basarabia după planuri diferite, textele alese sunt analizate prin raportare la cadrul geopolitic în care se situează relatările autoarelor.

Acest demers de recuperare a scrierilor despre Holocaustul în România, aflate foarte puțin în atenția cercetătorilor și a publicului, urmărește nu numai să facă auzite vocile autoarelor supraviețuitoare, ci și să facă vizibile acele aspecte mai puțin cunoscute ale tragicelor evenimente care au avut ca rezultat distrugerea comunităților evreiești din regiunile care între 1918 și 1940 au intrat în componența României Mari.

Așadar, o privire analitică în viețile autoarelor care au documentat prin relatări personale experiența deportărilor și a lagărelor, insistând asupra politicilor și a persecuțiilor ale căror țintă specifică au fost femeile, precum și asupra evenimentelor traumatice care le-au afectat cu precădere, are rolul de a contribui în mod esențial la recuperarea nuanțată și contextualizată a memoriei Holocaustului în România.

„Femeia-ca-evreu”: suferință, traumă și moarte. Forme specifice de violență genocidară

În studiul *Rassenschande, Genocide and the Reproductive Jewish Body: examining the use of rape and sexualized violence against Jewish women during the Holocaust?*, Stacy Banwell arată că violul și alte forme de violență sexuală au reprezentat în timpul Holocaustului practici genocidare țintite împotriva femeilor de identitate evreiască, văzute de naziști ca exponente ale grupului lor, atât din perspectivă etno-rasială, cât și din cea a capacității lor reproductive: „Atacul genocidar asupra corpurilor femeilor sub formă de viol (ducând ulterior la uciderea femeilor gravide) și violența sexualizată (avorturile forțate și sterilizările forțate) trebuie interpretate ca un atac asupra unui grup specific: femeia-ca-evreu” (2016, 208).

Stacy Banwell preia termenul de „violență sexualizată” de la Brigitte Halbmayr care, în studiul *Sexualized Violence Against Women During Nazi ‘Racial’ Persecution*, precizează că, în cazul lagărelor de concentrare, termenul de *violență sexualizată* este mai potrivit decât cel de *violență sexuală*, deoarece:

„Problema nu se referă la sexualitatea făptașilor, ci, mai degrabă, la faptul că violența este comisă prin intermediul sexualității. Termenul violență sexualizată arată clar că violența masculină împotriva femeilor nu se referă la sexualitate, ci este

o demonstrație de putere din partea făptașului și include multe alte forme de violență cu conotații sexuale, precum umilirea, intimidarea și distrugerea.” (2010, 29-30).

Problema violenței sexualizate în contextul Holocaustului nu este, într-adevăr, despre sexualitatea agresorilor, ci, mai degrabă despre sexualitatea victimelor de identitate evreiască. După cum precizează Stacy Banwell, deși în cadrul Soluție Finale nu au existat politici care să le vizeze doar pe femei, antisemitismul nazist manifestat în forma sa rasială a generat însă practici genocidare ținute împotriva femeilor de origine evreiască, în calitatea lor de purtătoare ale viitoarelor generații. Cum principala măsură de protejare a rasei ariene superioare a reprezentat-o eliminarea raselor inferioare, considerate un pericol de „pângărire a sângelui”, atacul împotriva sexualității femeilor de identitate evreiască și a capacității lor de reproducere devine o parte a programului de exterminare a evreilor, proces pe care autoarea citată îl numește „codificarea politică a femeii-ca-evreu” (2016, 213-214). Așadar, violența sexualizată având ca țintă femeile de identitate evreiască a fost rezultatul a două tipuri de acțiuni complementare: manifestarea agresivă a puterii și implementarea programului antisemit nazist urmărind distrugerea femeilor ca ființe sexuale capabile să asigure existența comunității lor.

Acțiunea concertată împotriva femeilor s-a concretizat în practici genocidare specifice, în forme ale violenței sexualizate pe care Brigitte Halbmayr le împarte în două categorii: 1. forme directe, de la avansuri sexuale la viol, precum și prostituția forțată în bordelurile din lagăre, prostituția pentru supraviețuire, avorturile și sterilizările forțate, supunerea la diverse experimente așa-zis medicale ș.a.; 2. forme indirecte, precum nuditatea forțată și examinarea fizică în condiții umilitoare, în prezența agresorilor bărbați, lipsa intimității și a condițiilor minime de igienă, agresiuni verbale ș.a., forme care implică reacții emoționale de rușine sau frică (2010, 30).

Printre primele mărturii cu privire la actele de violență sexualizată vizând femeile de identitate evreiască prizoniere în lagărele naziste se numără memoriile¹ Olgăi Lengyel, asistentă în momentul deportării, originară din Cluj, și cele ale Gisellei Perl², medic ginecolog, originară din Sighetu Marmăției, ambele supraviețuitoare ale lagărului de la Auschwitz-Birkenau. Pregătirea și experiența lor în domeniul medical înainte de deportare le permit să facă observații informate, detaliate și directe cu privire la formele de violență având ca țintă femeile din lagăr, precum și la consecințele acestor acte: diversele tipuri de traumă și moarte. Mărturiile acestor două autoare care nu ocolesc adevărurile dureroase, acoperind întregul spectru al violenței sexualizate

¹ Prima ediție a memoriilor Olgăi Lengyel a fost publicată în 1946, la Paris, cu titlul *Souvenirs de l'au-delà* (Lengyel 1946). Ediția în limba engleză a fost publicată un an mai târziu la New York, cu titlul *Five chimneys: the story of Auschwitz* (Lengyel 1947). În limba română, au fost publicate două ediții: cea din comunism, cu titlul *Cuptoarele lui Hitler* (Lengyel 1986), și cea de dată recentă, *Cuptoarele morții. Mărturia unei supraviețuitoare de la Auschwitz* (Lengyel 2022).

² Memoriile Gisellei Perl au fost publicate în 1948 la New York, cu titlul *I Was a Doctor in Auschwitz* (Perl 1948). În limba română au fost traduse în 2022, fiind publicate cu titlul *Am fost doctoriță la Auschwitz* (Perl 2022).

identificat de Brigitte Halbmayer, rămân multă vreme în afara atenției cercetătorilor, deoarece abordează, printre altele, subiecte precum avorturile și infanticidul, subiecte tabu, chiar și în studiile despre Holocaust, până în anii '80.

În memoriile ei despre experiența în lagărul pentru femei de la Auschwitz-Birkenau, Olga Lengyel se referă la un spectru larg al formelor indirecte de violență sexualizată. Relatează atât despre obligarea noilor sosite să se dezbrace în fața celorlalte prizoniere și a gardienilor, cât și despre controlul fizic brutal, „un examen amănunțit în stil nazist: bucal, rectal și vaginal” (2022, 36), „o altă experiență oribilă”, efectuată „în prezența soldaților beți care stăteau în jurul mesei și chicoteau obscen” (2022, 36). După cum arată Olga Lengyel, formele indirecte de violență sexualizată includeau o importantă componentă emoțională, având scopul de a induce prizonierelor nu numai sentimente de rușine și de intimidare, ci și de teamă pentru viața lor, mai ales în timpul selecțiilor când „[f]emeilor li se porunceă să se dezbrace complet de zdrențele lor. Apoi erau puse să defileze, cu brațele ridicate în sus, prin fața doctorului Mengele.” (2022, 62).

Dacă formele indirecte de violență sexualizată sunt prezentate de Olga Lengyel în legătură strânsă cu consecințele emoționale ale acestora, cu traumele psihice pe care le produc, cazurile de violență directă sunt expuse dintr-o perspectivă cât mai obiectivă și detaliată sub aspectul implicațiilor medicale, al traumelor fizice care mutilează sau produc decesul victimelor, sub forma unui rechizitoriu care să dovedească fără urmă de dubiu vina agresorilor.

Fiind selectată să presteze, printre altele, munca de infirmieră în spitalele lagărului, observă din această poziție practicile criminale naziste și adună informații despre experimentele pseudoștiințifice practicate pe prizonierele lagărului de către medicii SS și medicii deportați, obligați să îi ajute, respectiv despre provocarea hemoragiilor în timpul ciclului menstrual la nou-venite prin insuflarea fricii: „– Veți fi împușcate peste două zile!” (2022, 216), testarea cu hormoni, vivisecții, fecundarea artificială, injectarea de hormoni sexuali, sterilizări ș.a. Procedurile de acest fel erau realizate în medii septice, fără anestezie, fiind, de cele mai multe ori, cauzatoare de traume fizice ireparabile sau de moarte, după cum arată Olga Lengyel prin exemple edificatoare: vivisecțiile presupuneau „grefe de oase, mușchi și multe altele” (2022, 219), în urma injectărilor cu hormoni, „multe femei au făcut abcese” (2022, 220), procedurile de sterilizare cu radiații „provocau victimelor dureri insuportabile în partea inferioară a abdomenului. Apoi, abdomenul femeilor era *deschis* pentru a observa leziunile. Chirurgii îndepărtau de regulă uterul și ovarele.” [subl. aut.] (2022, 222).

Sterilizarea, o lămurește în lagăr un prizonier german, făcea parte din programul nazist care avea drept scop împiedicarea „aparității unor noi generații de oameni <inferiori>” (2022, 223). Metodele de sterilizare a femeilor de identitate evreiască erau minuțios gândite și necruțătoare, după cum avea să constate. Acestea erau concepute să acționeze la modul general, afectând capacitatea de reproducere a femeilor pe termen lung sau chiar definitiv, fie prin administrarea pe cale orală a unor substanțe, „pulberea chimică misterioasă pe care germanii o adăugau în mâncarea

noastră” (sterilizarea chimică), fie prin crearea unui mediu stresant, astfel că „dismenoreea era un fenomen curent” (2022, 111).

O altă metodă de punere în aplicare a programului nazist de eradicare a așa-ziselor rase de oameni inferiori a vizat direct femeile și a constat în gazarea imediată și fără excepție a gravidelor, a proaspetelor mame și a nou-născuților. Această regulă criminală a lagărului cu privire la femeile gravide, notează Olga Lengyel, le-a pus pe prizoniere în situația de a lua o decizie unanimă, o decizie „care sfida orice lege umană și morală” (2022, 130), și anume aceea de a salva mamele, cu prețul vieții copilului, căci circumstanțele nu permiteau altă soluție.

Relatări cu privire la avorturi sau la uciderea nou-născuților de către prizonierele cu pregătire medicală apar și în volumul de memorii al Gisellei Perl, *Am fost doctoriță la Auschwitz*. Desemnată de Mengele ginecolog al lagărului pentru femei, Gisella Perl s-a ocupat personal, riscându-și viața, de întreruperile de sarcină, precum și de suprimarea vieții nou-născuților, deoarece soarta femeilor însărcinate era una teribilă în lagăre, după cum consemnează:

„Erau înconjurate de grupuri de SS-iști, femei și bărbați, care se amuzau oferindu-le acestor ființe lipsite de apărare o mostră a iadului, după care moartea părea o mult așteptată prietenă. Erau lovite cu bătele, biciuite, sfâșiate de câini, târate de păr și izbite în burtă cu cizmele grele ale armatei germane. Apoi, când leșinau, erau aruncate de vii în crematorii.” (2022, 77).

Aceste decizii forțate de politicile și practicile genocidare naziste provoacă traume nu numai mamelor care își pierd copiii, ci și cadrelor medicale care sunt obligate de împrejurări să le pună în aplicare, mărturisește Gisella Perl:

„Nimeni nu va ști vreodată ce a însemnat pentru mine să distrug acești copii. După ani și ani de practică medicală, nașterea rămăsese cel mai minunat, cel mai mare miracol al naturii. Iubeam acei nou-născuți nu ca medic, ci ca mamă și simțeam de fiecare dată că mi-am ucis propriul copil pentru a salva viața unei femei.” (2022, 78-79).

Mărturiile cu privire la formele directe de violență sexualizată includ de cele mai multe ori și relatări cu privire la abuzurile sexuale comise împotriva femeilor. Olga Lengyel adună informațiile cu privire la acest subiect în capitolul *Iubire la umbra crematoriului*. Se referă aici, printre altele, la soarta deținuților violat de gardienii SS în bordelurile special create pentru ei în lagăre, în ciuda interdicțiilor impuse de legile rasiale și a sancțiunilor drastice pentru cei care se dovedeau vinovați de delictul de „pângărire a rasei”. Un alt fenomen pe care îl menționează Olga Lengyel în acest capitol este cel al prostituției pentru supraviețuire, practicate în special de femei, mai exact de unele dintre cele care, aflate la limita supraviețuirii, sunt nevoite să ceară mâncare bărbaților în schimbul serviciilor sexuale. Nu condamnă însă acest tip de comportament, mai ales că trece, la rândul ei, printr-o situație similară. Tentativa de a

obține mâncare eșuează, însă incursiunea în zona spălătoarelor atunci când bărbații ofereau mâncare femeilor în schimbul prestațiilor sexuale îi dă posibilitatea de a oferi lumii imagini grăitoare cu privire la caracterul profund degradant și dezumanizant al acestor situații:

„Scena din interior era demoralizantă. În fundul barăcii murdare, bărbații beau supă din cutii de tablă murdare pe care le recuperaseră de la groapa de gunoi. Încăperea era supraaglomerată. Bărbați și femei se înghesuiau în fiecare colț. Perechile se împingeau unele lângă celelalte stând de vorbă. Altele se rezemau de perete într-o îmbrățișare strânsă. Câteva erau implicate în tranzacții de pe piața neagră. Mirosul de trupuri nespălate era amestecat cu duhoarea de mâncare mucegăită și cu umezeala generală. Aerul era irespirabil.” (2022, 72).

Despre violuri depune mărturie și Ana Novac (născută Zimra Harsányi) în jurnalul¹ ei de la Auschwitz. Ea relatează însă cum prizonierele lagărului de la Kratzau, Cehoslovacia, au fost violate nu numai de gardienii nașiști, ci și de eliberatorii lor sovietici²:

„pe 6 mai 1945, zărirăm o coloană de tancuri desprinzându-se dintr-un nor de praf: erau eliberatorii noștri! De data aceasta aveau ochi pieziși, căci erau tătari. Murdari, frânți; niciunul nu părea s-aibă tuleie sub nas...

Văzuseră moarte-n față – nu și niște moarte dezlănțuite care le trimiteau bezele....! Priveliștea noastră i-a impresionat foarte. În pofida religiei lor (mahomedane), s-au pus pe băute, și beți au rămas, zi și noapte. Ceea ce n-a împiedicat faptul! Cu libidoul lor frustrat, dar năvalnic, dădură iama-n vii, în moarte și-n muribunde. Fără deosebire. În cea mai pură tradiție a-nvingătorilor” (Novac 2021, 261).

Soarta femeilor deportate în ghetourile și lagărele din Transnistria nu a diferit cu mult de cea a femeilor din lagărele naziste. Diferența a constat în faptul că, în Transnistria, practicile genocidare îndreptate împotriva femeilor de identitate evreiască nu urmau întotdeauna un plan general bine stabilit, așa cum se întâmpla de obicei în lagărele naziste, ci erau lăsate la decizia sau, mai bine zis, la bunul plac al forțelor militare, al jandarmeriei și al autorităților civile.

Printre primele mărturii cu privire la calvarul prin care trec femeile deportate în Transnistria se regăsesc relatările lui Edith Kertzman, o tânără originară din Basarabia (Zgurița, jud. Soroca), în vârstă de 14 ani în februarie 1945 când i-a fost

¹ Jurnalul Anei Novac este publicat sub numele de la naștere, în 1966, după ce emigrează în Ungaria, cu titlul *A téboly hétköznapijai* (Harsányi 1966). În limba română este publicat abia după 1989, în două ediții: *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele* (Novac 2004) și *Frumoasele zile ale tinereții mele* (Novac 2021).

² Prin astfel de mărturii, Ana Novac decredibilizează mitul eroului sovietic, vehiculat frecvent în narațiunea regimului comunist cu privire la istoria recentă. Cum în mai multe ocazii ia în derâdere sau contrazice această narațiune, jurnalul ei nu este publicat în România comunistă.

publicată mărturia¹ în „România liberă”, într-un articol semnat de Lelia Rudașcu. Edith Kertzman, care și-a pierdut ambii părinți în Transnistria, povestește cum a decurs adunarea evreilor din Basarabia:

„toți fugarii au fost strânși într-un loc, sub cerul liber, înconjurați de soldați cu puști mitraliere și a început jaful. Oamenilor li s-a luat ce aveau mai de preț asupra lor, ba chiar au fost dezbrăcați de lucrurile care păreau mai bune, iar pe seară au început violurile. Femei și fete erau batjocorite sub privirile soților și părinților, imobilizați sub amenințarea armelor. [...] Seară de seară violurile se repetau, împușcăturile, groaza morții îi apăsa pe toți.” (Rudașcu 1945, 1-2).

Despre abuzurile armatei, jandarmeriei și administrației civile române în teritoriile recucerite și în Transnistria depune mărturie și Sonia Palty, în volumul de memorii² *Evrei, treceți Nistrul!*. În acest volum, include poveștile a două fete, Liuba și Maia, ambele de identitate evreiască. Liuba, o tânără de 16 ani deportată din Basarabia după ce a supraviețuit operațiunilor mobile de exterminare în masă executate de Einsatzgruppen, devine victimă a violurilor comise de ofițeri ai Armatei a II-a române, care îi cer să fie „drăguță cu băieții care luptă pentru mareșal, pentru patrie” (1992, 15). Maia, în vârstă de 12 ani, este violată cu sălbăticie de un jandarm. Un alt caz despre care relatează Sonia Palty este cel al Mioarei Cernat, o fată de 18 ani, torturată și violată de directorul român al sovhozului din Vigoda și de oamenii lui. Devine astfel evident că orice reprezentant al statului român în Transnistria aflat într-o poziție de putere și autoritate în raport cu evreii a putut să devină agresor sexual fără să fie pedepsit.

Mărturiile lui Edith Kertzman și ale Soniei Palty sunt importante, deoarece contrazic discursul oficial comunist, potrivit căruia abuzurile și crimele împotriva evreilor comise de către autoritățile civile și militare române în Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria nu ar fi constituit un fenomen generalizat mergând până la genocid, ci ar fi reprezentat o excepție. Aceste cazuri excepționale ar fi fost rezultatul „exceselor, mergând până la crimă, ale diferitelor elemente declasate, lipsite de umanism, unele din rândurile jandarmeriei antonesciene”, după cum afirmă Oliver Lustig (1988, 25), unul dintre susținătorii poziției oficiale, negaționismul selectiv cu o accentuată tentă deflectivă³. Relatările celor două supraviețuitoare arată însă clar că autoritățile române ale vremii au pus în aplicare un plan de ucidere în masă a evreilor distinct de cel al germanilor.

¹ Mărturia ei a fost inclusă de Marius Mircu în volumul *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări* (1947).

² Memoriile Soniei Palty au fost publicate în Israel în două ediții, cea din 1980 și cea din 1989. În România, au fost publicate doar în postcomunism, în edițiile din 1992, 2002 și 2006.

³ În legătură cu formele de negaționism și cu nuanțele acestora, a se vedea capitolul *Distorsionarea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România postbelică*, în *Raport final* (2004, 339-385).

„Mai este oare aceasta o femeie?” Anihilare și redefinire a femininului în Holocaust

Autoarele supraviețuitoare nu numai că relatează despre experiențele lor în Holocaust, ci, mai mult, reflectează la acestea, la impactul pe care l-au avut atât asupra calității lor de om, cât și la imaginea de sine din perspectiva atributelor, a comportamentelor și a rolurilor cu care au fost asociate în mediile socio-culturale din care au provenit. Cum atacurile concertate asupra „femeii-ca-evreu” vizează deseori feminitatea lor (sunt rase în cap, îmbrăcate în zdrențe, lipsite de intimitate și igienă, reduse la o formă scheletică prin înfometare ș.a.), obsesia pierderii identității feminine devine recurentă în scrierile acestora.

Unul din textele în care această problematică revine cu insistență este *Jurnalul de lagăr de la Nürnberg, 1944-1945*¹ al lui Ágnes Rózsa, jurnalistă și profesoară în Cluj în momentul deportării. Scrisorile-jurnal ale lui Ágnes Rózsa nu înregistrează numai evenimentele din lagăr sub forma unor conversații fictive cu soțul ei concentrat în detașamentele de muncă obligatorie, ci devine un instrument de reflecție asupra propriei identități, asupra a ceea ce a mai rămas din omul, respectiv din femeia de dinainte de încarcerare: „niște măști imposibile în zdrențele rochiilor noastre colorate, de bal, și în celelalte rupturi asamblate urât, fantastice” (2014, 127). Examinând efectele regimului de lagăr asupra propriei corporalități, își pune problema pierderii oricărei urme de senzualitate, dar și a posibilității recuperării integrale a identității de femeie: „de ce nu mai sunt o ființă erotică? S-a anulat în mine orice urmă de feminitate. [...] Trebuie să renasc din mine însămi. Voi izbuti oare? Sunt prea bătrână pentru asta?...” (2014, 102). În condițiile în care în lagăr se desfășoară un program concertat de transformare a lor în ființe asexuate, aceste întrebări devin obsesive, alimentându-i teama că nu va mai fi recunoscută sau acceptată de soțul ei la întoarcerea acasă.

În jurnalul ei, Ana Novac își pune aceeași problemă legată de deposdarea deținuților de orice posibilitate de identificare ca om și ca femeie:

„Mi se pare că orice chin, orice pierdere ar fi blânde față de asta! De parcă mașina de tuns m-ar fi tăiat de mine însămi. Poate că alcătuim o nouă specie, pe care istoria n-a consemnat-o încă; vreo descoperire tipică a Friților: ceva între ființă și lucru. Dintre toate atributele omenești, nu-i mai rămâne decât capacitatea de-a suferi: mai exact, un lucru în suferință.” (2021, 35).

Mai mult, după cum constată ea cu ironie amară la ajungerea în lagăr, nu i se mai permite să aibă o identitate individuală, ci i se atribuie o identitate colectivă, devine o parte din „marea aia de scâfârlii lucioase” (2021, 34), una dintre prizoniere.

¹ Jurnalul lui Ágnes Rózsa a fost publicat în limba maghiară în 1971 la editura Kriterion din București cu titlul *Jövölesők. Nürnbergi lágernapló 1944-45*. În 1978 este reeditat la Editura Magvető din Budapesta. În limba română, este publicat în 2014 la Editura Hasefer, cu titlul *Jurnal de lagăr de la Nürnberg: 1944-1945*.

După încarcerare, prizonierele sunt definite în termenii opresorilor, constată și Ágnes Rózsa, numită de una dintre gardienele SS „alte Hexe” [vrăjitoare bătrână] (2014, 106). Imaginea de sine reflectată în ochii agresorilor e una alienată însă, alterată și de condițiile traiului în lagăr:

„Deci la mine a strigat! am râs eu în gând. Dar pe urmă am văzut pe partea cealaltă a ferestrei că o figură sfrijită, cu buzele strânse, se uită spre mine. În prima clipă, trăsăturile dure, amare mi-au părut atât de străine, încât n-am realizat că pe suprafața ca o oglindă a geamului deschis mă priveau propriii mei ochi. Mi-a trecut pofta de râs! Are dreptate femeia S.S.! La treizeci și patru de ani, am devenit o babă hădă.” (Rózsa 2014, 106).

Identitatea lor de dinainte de încarcerare pare imposibil de recuperat, căci cruzimea cu care au fost tratate în lagăr le-a lăsat mutilate, cu traume fizice și psihice care nu pot fi niciodată șterse. Impactul acestor traume e vizibil chiar în ochii celor de la care așteaptă imediat după eliberare recunoașterea recuperării feminității pierdute: „Când mi-am făcut apariția, pudrată, boită, sub coafura-mi învăpăiată, unul de-al lor (un puștan de vârsta mea) a izbucnit în plâns.”, povestește Ana Novac (2021, 261).

Șocul acestei transformări traumatice constând într-o accentuată îmbătrânire fizică și sufletească e urmat de acceptare, în cazul lui Ágnes Rózsa, căci fără acceptarea femeii care a devenit în lagăr, fără un efort de regândire identitară, chiar dacă acest proces e forțat și dureros, nu poate să-și proiecteze viitorul lângă soțul ei și nu poate să lupte astfel împotriva celor care încearcă să o distrugă:

„Am îmbătrânit. Nu mă revolt pentru asta, accept zâmbind și nu că n-aș putea, dar nu vreau să devin altfel. Doar pe tine aș vrea să te simt alături și-mi doresc ca tu să iubești ființa care am devenit. Mi-a încărunțit și părul, iar suferința a săpat riduri adânci pe față! Dar parcă mai bătrân ca orice a devenit ceea ce anul trecut era încă foarte tânăr în ființa mea. Îmi pare rău? Chiar foarte rău. Dar simt că nu pot face nimic să fie altfel. Ar fi prea greu să lupt eu împotriva mea, atunci când am nevoie de toate forțele ca să mă țin deasupra valului. Mă împac deci cu ce nu poate fi schimbat.” (2014, 172-173).

În cazul acestor femei, regândirea identitară ca strategie de supraviețuire nu presupune numai reconcilierea cu propriul sine alienat în condiții traumatice, ci și redefinirea rolurilor de gen, a responsabilităților și a sarcinilor cu care erau în mod obișnuit asociate în mediile socio-culturale din care proveneau. Un exemplu în acest sens îl dă Ana Novac în relatările ei despre lagărul de la Plassow, lagăr în care sistemul de lucru a fost conceput pentru bărbați, astfel că rata de supraviețuire în rândul femeilor a fost sensibil mai scăzută. Ana Novac relatează cu sarcasm despre momentul când se ordonă efectuarea unui recensământ cu privire la profesiile în care se specializaseră înainte de deportare. Femeile din lagăr sunt conștiente însă că investigația nu e decât o altă modalitate de a le amăgi și umili, deoarece, în fapt, erau trimise să presteze munci fizice grele, în cariera de piatră și la construcția de drumuri.

Astfel că, indiferent de specializarea lor, se declară în derâdere croitorese, infirmiere, dactilografe, dansatoare sau actrițe, meseriile cu care erau asociate în mod tipic femeile în prima jumătate a secolului XX. Unele dintre ele, în loc să-și menționeze profesiile, se declară „Jüdin, Häftlinge, Hure, Hexe” [evreică, deținută, târfă, vrăjitoare] (Novac 2021, 71), reluând în mod sfidător, cu riscul de a fi trimise în camera de gazare, insultele prin care erau etichetate de către naziști.

Nici în Transnistria, sistemul de muncă forțată nu ține seama, în general, de gen. Câteodată, menționează Sonia Palty, anumite munci, precum decorticatul porumbului, sunt repartizate numai femeilor, fără să fie însă mai puțin solicitante:

„Lucram în hambar, la decorticat porumbul. Munți de știuleți ne așteptau, toate femeile și fetele munceau aici. Afară era frig. Ploua. Șuiera vântul. În hambar eram numai noi... Și norma noastră: un munte de știuleți pe zi. Dacă nu, seara nu se căpăta mâncare.” (1992, 75).

De obicei, femeile și fetele nu numai că munceau cot la cot cu bărbații la muncile câmpului sau în grajduri pentru a obține hrană, în plus, își îndeplineau rolurile pe care le aveau înainte de deportare, ocupându-se de spălat, de curățenie și de gătit, rolul lor în supraviețuirea familiei în timpul deportării devenind extrem de important.

Concluzii

În textele lor cu caracter memorialistic, toate cele șase autoare urmăresc să depună mărturie dintr-o perspectivă personală despre exterminarea evreilor în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, însă niciuna dintre ele nu scapă din vedere două aspecte importante. Unul dintre aceste aspecte vizează experiențele cu impact traumatic asupra femeilor de identitate evreiască, experiențe generate de politicile antisemite și de practicile criminale îndreptate împotriva lor. Celălalt – consecințele acestor experiențe, reflectate în imaginile și subiectele cu caracter recurent, în problematica abordată din perspectiva statutului lor determinat de gen.

În consecință, recuperarea acestor fragmente de biografie a femeilor în Holocaust este importantă, deoarece, pe de o parte, vocile supraviețuitoarelor care depun mărturie despre experiența lor dintr-o perspectivă mai puțin studiată pun într-o lumină nouă informațiile despre Holocaust, pe de altă parte, acest tip de demers contribuie la o înțelegere nuanțată a modului în care cadrele memoriei Holocaustului se modifică în funcție de determinările sociale și politice, de evoluția istorică a acestor determinări.

Referințe bibliografice

- ^{**} . 2004. *Raport final al Comisiei Internaționale pentru studierea Holocaustului din România*. Președintele comisiei: Elie Wiesel. Editori: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihai E. Ionescu. Iași: Polirom.

- Banwell, Stacy. 2016. *Rassenschande, Genocide and the Reproductive Jewish Body: examining the use of rape and sexualized violence against Jewish women during the Holocaust?* in "Journal of Modern Jewish Studies", 15:2, p. 208-227.
- Halbmayr, Brigitte. 2010. *Sexualized Violence Against Women During Nazi 'Racial' Persecution*, in Sonia Hedgepeth and Rachel Sidel (eds.), *Sexual Violence against Jewish Women During the Holocaust*. Hanover and London: Brandeis University Press, p. 29-44.
- Harsányi, Zimra. 1966. *A téboly hétköznapijai: egy diáklány naplójából*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Horowitz, Sara R. 2000. *Gender, Genocide, and Jewish Memory*, in "Prooftexts", 20(1), p. 158-190.
- Langer, Lawrence L. 1998. *Gendered Suffering? Women in Holocaust Testimonies*, in Dalia Ofer and Lenore J. Weitzman (eds.), *Women in the Holocaust*. New Haven and London: Yale University Press, p. 351-363.
- Lengyel, Olga. 1946. *Souvenirs de l'au-delà*. Traduction hongroise adaptée par Ladislas Gara. Paris: Éditions du Bateau Ivre.
- Lengyel, Olga. 1947. *Five chimneys: the story of Auschwitz*. Translated by Clifford Coch. Chicago: Ziff-Davis Publishing Company.
- Lengyel, Olga. 1986. *Cuptoarele lui Hitler*. Traducere din spaniolă de Mariana Popilean. Cluj-Napoca: Dacia.
- Lengyel, Olga. 2022. *Cuptoarele morții. Mărturia unei supraviețuitoare de la Auschwitz*. Traducere din limba engleză de Anca Irina Ionescu. Prefață de Radu Ioanid. București: Corint.
- Lustig, Oliver. 1988. *În România, „soluția finală” hitleristă nu a putut fi aplicată (I)*, in „Magazin istoric”, Anul XXII, nr. 6 (255), p. 25-28, 32.
- Mircu, Marius. 1947. *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări. Contribuții la istoria încercării de exterminare a evreilor*. București: Glob.
- Novac, Ana. 2004. *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele*. În românește de Anca-Domnica Ilea. Cluj-Napoca: Dacia.
- Novac, Ana. 2021. *Frumoasele zile ale tinereții mele. Jurnal de la Auschwitz*. În românește de Anca-Domnica Ilea. Bacău: Cosmopoli.
- Ofer, Dalia, Weitzman, Lenore J. 2009. *Women in the Holocaust*, in *Shalvi/Hyman Encyclopedia of Jewish Women* [online], <https://jwa.org/encyclopedia/article/women-in-holocaust>, ultima accesare la 8 noiembrie 2024.
- Palty, Sonia. 1980. *Evrei, treceți Nistrul! Însemnări din deportare*. Prefață de M. Rudich. Tel Aviv.
- Palty, Sonia. 1989. *Evrei, treceți Nistrul! Însemnări din deportare*. Ediția a II-a, revăzută și completată. Tel Aviv: Papyrus.
- Palty, Sonia. 1992. *Evrei, treceți Nistrul! Însemnări din deportare*. București: Cartea Românească.
- Palty, Sonia. 2002. *Evrei, treceți Nistrul! Însemnări din deportare*. Ediția a IV-a. București: Libra.
- Palty, Sonia. 2006. *Evrei, treceți Nistrul! Însemnări din deportare*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Perl, Gisella. 1948. *I Was a Doctor in Auschwitz*. New York: International Universities Press.
- Perl, Gisella. 2022. *Am fost doctoriță la Auschwitz*. București: Omnia.
- Ringelheim, Joan. 1998. *The Split between Gender and the Holocaust*, in Dalia Ofer and Lenore J. Weitzman (eds.), *Women in Holocaust*. New Haven and London: Yale University Press, p. 340-350.
- Rudașcu, Lelia. 1945. *O fetiță de 14 ani scrie despre ororile din Transnistria*, in „România liberă”. Anul III, nr. 168, p. 1-2.
- Rózsa, Ágnes. 1971. *Jövölesők. Nürnbergi lágernapló 1944-45*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Rózsa, Ágnes. 1978. *Jövölesők. Nürnbergi lágernapló 1944-45*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Rózsa, Ágnes. 2014. *Jurnal de lagăr de la Nürnberg: 1944-1945*. Traducere din limba maghiară și cuvânt înainte de Veronica Bârlădeanu. București: Hasefer.